Medier, makt, demokrati

Olof Petersson

i Anders Raavik Jupskås, Karl Kristian Rådahl Kirchhoff och Andreas Snildal, red., *Demokratiet før og nå. Essays fra Oslostudenternas demokratiuke*. Unipub, Oslo 2009, s. 111–115.

Medier, makt och demokrati är tre begrepp som riktar uppmärksamheten mot folkstyrelsens centrala problem. Hur ska medborgarna kunna styra sitt samhälle på grundval av upplyst förståelse? Men att forska om samspelet mellan medier, makt och demokrati innebär att man ställs inför ett antal svårlösta problem. Begreppen medier, makt och demokrati är notoriskt omstridda och kräver precisering. Ämnesområdet faller mellan akademiska stolar och kräver samarbete mellan flera samhällsvetenskapliga discipliner. Den snabba utvecklingen inom området medier och kommunikation gör att empiriska resultat, måhända även en del teoretiska begrepp, riskerar att förlora aktualitet.

Ämnets föränderliga karaktär gör det nödvändigt att anlägga ett dynamiskt perspektiv. Frågan om mediernas makt får därför omformuleras till en fråga om mediernas makt ökar eller minskar. Dessutom uppstår frågan om mediernas makt håller på att förändra karaktär och innebörd.

En utgångspunkt för en historisk analys av mediernas makt är den generella teorin om att samhället gradvis förändras i riktning mot en allt längre driven arbetsdelning och specialisering. Medier, i vid bemärkelse, har alltid varit betydelsefulla för maktutövning. Vad som kännetecknar nutiden är framväxten av självständiga medieinstitutioner med stor makt.

Ett avgörande steg i denna utveckling mot mediernas självständiggörande togs vid tiden runt förra sekelskiftet. Då formades den infrastruktur som fortfarande sätter sin prägel på den representativa demokratin i vår del av världen. Det parlamentariska genombrottet innebar att makten att utnämna rikets styrande personer övergick från konungen till folkets valda representanter. Den allmänna rösträtten gav politisk makt till både män och kvinnor. Politiska partier medverkade till att befolkningen mobiliserades att bli politiskt aktiva. Masspridda

dagstidningar bidrog till att de politiska partierna fungerade som politiska kommunikationssystem.

Ännu långt in på 1900-talet dominerades medielandskapet av medier som på ett eller annat vis var beroende av sina ägare, det må ha varit politiska partier eller privata entreprenörer eller staten som huvudman för radio- och tv-monopolet. Det skulle dröja ända till 1950- och 1960-talet innan man kan urskilja självständiga medier med stor makt. En starkt bidragande orsak till denna förändring var journalistikens professionalisering och framväxten av en självmedveten journalistkår med den speciella ideologi som kan benämnas journalismen.

Medierna hade därmed fått ställning som ett eget maktcentrum. Tidigare kunde medierna mer eller mindre hänföras till någon annan makt, vare sig denna var kyrklig, politisk, ekonomisk eller annat slag. Man måste dock komplettera historieskrivningen med att bilden av mediernas ökande makt delvis beror på att andra maktcentra samtidigt försvagas. De politiska partiernas sjunkande medlemssiffror innebär exempelvis att det i stället blivit medierna som får fungera som kommunikationslänk mellan politiker och väljare.

En representativ demokrati förutsätter en kontinuerlig växelverkan mellan väljare och valda. Särskilt avgörande är denna kommunikationsprocess under valrörelserna som föregår de allmänna valen till parlament och folkvalda beslutsorgan på lokal och regional nivå. Historisk och komparativ forskning visar att den representativa demokratins valrörelser kan se mycket olika ut. För att systematisera dessa stora variationer kan valrörelser indelas i fyra kategorier.

Partilogikens valrörelse bygger på politiska partier med bred medlemsförankring, ideologiska skillnader baserade på samhällets konfliktlinjer och lojala väljargrupper som röstar efter klasstillhörighet och social miljö. Den politiska kommunikationen kontrolleras av partierna själva genom exempelvis partipress och valmöten. Talarstolen utgör här ett symboliskt centrum för opinionsbildningen.

Medielogikens valrörelse uppstår när journalistiskt styrda massmedier tagit initiativet över valbevakning och debatter. Mediernas makt bygger framför allt på möjligheten att bestämma dagordningen genom nyhetsurval och journalistiska prioriteringar. Väljarna vägleds mer av åsikter i aktuella frågor än av klasstillhörighet. Nyhetsredaktionen är centrum för opinionsbildningen.

Marknadslogikens valrörelse, med USA som främsta exempel, använder den kommersiella marknadsföringens tekniker som målgrupper, livsstilar, opinionsmätningar, reklamkampanjer och kampanjfinansiering. Konsultbyrån framstår som centrum för opinionsbildningen.

Nätverkslogikens valrörelse är ännu ett embryo, men med dagens kommunikationsteknik har det blivit möjligt att bilda partier i form av nätgemenskaper kring olika värden och intressen. Internet har blivit ett nytt centrum för opinionsbildningen.

Detta fyrdelade schema kan användas både för komparativ och historisk analys, och dessutom för en kombination av synkron och diakron analys. En ofta framförd hypotes utmynnar i en prognos om konvergens, närmare bestämt att de europeiska demokratiernas valrörelser är dömda att alltmer närma sig marknadslogiken. Men denna amerikaniseringstes håller dock inte för en närmare empirisk granskning. Europeiska valrörelser behåller alltjämt sin särart.

Man kan dra en generell lärdom av dagens forskning om medier, makt och demokrati. De empiriska resultaten är starkt beroende av tid och rum. Det finns avsevärda variationer både i komparativt och historiskt avseende. Detta konstaterande har särskild betydelse i den tid som vi nu lever i. Just nu pågår en förändringsprocess som av allt att döma får stora konsekvenser.

Med utgångspunkt i den kanadensiske ekonomhistorikern Harold Innis forskning kan man konstatera att ändringar i kommunikationsteknologi och kommunikationsekonomi påverkat möjligheterna att kontrollera territorier. Innis utvecklade begreppet temporal imperialism: imperier byggs inte endast upp genom kontroll över avstånd utan också genom kontroll över tid.

Det rör sig närmare bestämt och två stora förändringsprocesser. En innebär en övergång från tunga till lätta kommunikationstekniker: från stentavlor över skrift till elektronik. Den andra utvecklingslinjen går från monopol (envägskommunikation kontrollerad av värdsliga härskare och kyrkliga präster) till interaktivitet (nätverk, internet).

Dagens situation karaktäriseras av att lätta tekniker ersätter tunga och att distributionsmonopolen har fallit. Som så många gånger tidigare i världshistorien leder kommunikationstekniska förändringar till att några förlorar makt och att några vinner makt.

Just nu pågår maktstrider som långt ifrån är avgjorda. De stora mediekoncernerna kämpar för att behålla sina marknadspositioner också i den elektroniska tidsåldern. De politiska partierna framstår som tröga och passiva. Nya aktörer står beredda att utnyttja den maktpotential som öppnas genom de nya teknikerna.

På längre sikt torde demokratins medborgare bli de stora vinnarna. Det är inte många år sedan som medborgaren i mediesammanhang var reducerad till rollen som passiv prenumerant, licensbetalare och lösnummerköpare samt, undantagsvis, som insändarskribent. Med internet och mobil teknik öppnas helt nya möjligheter för den enskilde medborgaren att själv medverka som aktiv deltagare i det offentliga rummet. Gränsen mellan medier och medborgare tenderar därmed att suddas ut.

I ett långsiktigt demokratiperspektiv kan framtiden därför tecknas i ljusa färger. I takt med att medborgarna får tillgång till allt bättre kommunikationsmöjligheter ökar förutsättningarna för att förverkliga upplysningstidens dröm om medborgarnas fria meningsutbyte.

Demokratidebatt och demokratiforskning, som länge varit inriktad på institutioner, konstitutioner, maktspel, organisationer, aggregat och makro, måste nu uppmärksamma den enskilde medborgaren, närmare bestämt den kommunicerande medborgaren. Diskussionen om yttrandefrihetens grunder och gränser har hittills främst handlat om medier och etablerade institutioner. Dessa kringgärdas av konstitutionella regler och av etisk självreglering i form av medieetiska ansvarssystem. Nu aktualiseras sådana principfrågor också för den enskilde individen.

Medieutecklingen är ännu ett exempel på att demokratin är ett dynamiskt system, som genom sina framsteg skapar sina egna problem och reser nya utmaningar. Kommunikationsmöjligheterna ger medborgarna ökad makt. Men med makt följer också ansvar. Därmed stiger behovet av forskning och debatt kring den enskilde medborgarens ansvar i nätverks- och kommunikationssamhället.

Artikeln bygger på följande rapporter från SNS Demokratiråd (www.sns.se/dr):

Mediernas integritet. Olof Petersson, Monika Djerf-Pierre, Jesper Strömbäck, Lennart Weibull. SNS Förlag, Stockholm 2005.

Mediernas valmakt. Olof Petersson, Monika Djerf-Pierre, Sören Holmberg, Jesper Strömbäck, Lennart Weibull. SNS Förlag, Stockholm 2006.

Medierna och yttrandefriheten. Olof Petersson, Anker Brink Lund, Eivind Smith, Lennart Weibull. SNS Förlag, Stockholm 2007.